

Vijf voor twaalf

Opmerkelijk is de continuïteit, om niet te zeggen de monotonie van de westerse cultuurkritiek. Steeds wordt er gehamerd op dezelfde aambeelden. Het gaat - weliswaar in een wisselende historische context - keer op keer om het verval van de moraal, de atomisering van de samenleving, de overvleugeling van de individuele vrijheid door de techniek, et cetera. Met als gevolg dat we vrijwel permanent het gevoel hebben in een crisis te verkeren.

De perioden waarin dit gevoel ontbreekt zijn zeldzaam in de geschiedenis van de laatste twee eeuwen. Telkens staan critici op om de slapende meute wakker te schudden met de omineuze boodschap dat het vijf voor twaalf is en dat rampen onvermijdelijk zijn als er niet snel wat zal gebeuren.

Zulke cultuurcritici krijgen bijna altijd gelijk, want met zekere regelmaat vinden rampen plaats, in de vorm van oorlogen, economische crises of natuurlijke calamiteiten. Achteraf weet men meestal haarfijn uitleggen hoe deze rampen hadden kunnen worden vermeden, maar vooraf wil dat op de een of andere manier minder goed lukken.

Blijkbaar is hier een fataal soort kortsluiting in het geding. De toekomst laat zich nooit volledig voorspellen. Wat is dan de functie van de cultuurkritiek, die ondanks haar falen even constant blijkt te zijn als het proces van verandering waaraan onze beschaving onderhevig is? Misschien zouden er zonder cultuurkritiek nog meer rampen plaatsvinden. Maar ook is denkbaar dat haar functie veel minder in de gestelde diagnoses en de aanbevolen remedies ligt dan doorgaans - in de eerste plaats door de cultuurcritici zelf - wordt gedacht.

Tussen verandering en cultuurkritiek bestaat een merkwaardige relatie. Beide zijn niet goed los van elkaar te zien; als licht en schaduw lijken ze op de twee zijden van dezelfde medaille. Is de cultuurkritiek, in plaats van een reactie op, niet veeleer een onderdeel van de verandering, zij 't een onderdeel dat telkens, op welhaast rituele wijze, aandacht vraagt voor dat wat in het veranderingsproces verloren gaat?

In de cultuurkritiek wordt het verlies een tijdlang ontkend, door ertegen te protesteren, totdat we eraan gewend zijn. Waarna de nieuwe verandering een volgende golf van bezorgde cultuurkritiek kan ontketenen. Dat het steeds om vrijwel dezelfde soort kritiek gaat, wijst erop dat ook de veranderingen steeds in dezelfde richting gaan. Maar helaas is elke poging hierop te anticiperen, bijvoorbeeld in de vorm van een utopisch optimisme, tot nu toe op een teleurstelling uitgelopen, zodat de cultuurkritiek haar overbodigheid nog altijd niet heeft bewezen.

Elke verandering brengt onvermijdelijk onzekerheid met zich mee, die alleen door terug te grijpen op het oude - tijdelijk - valt te bezweren. Op deze manier maakt de cultuurkritiek de verandering mede mogelijk. En tegelijkertijd verschaft zij onbedoeld troost. Want ook al verandert de wereld onophoudelijk en onvoorspelbaar, met de hardnekkige trouw aan haar eigen thema's suggereert de cultuurkritiek dat sommige dingen niettemin onveranderlijk zijn.

(Filosofie Magazine, Jrg.4, nr.2, maart 1995)